

СТАТУС ПРИСЛІВНИКА В СИСТЕМІ ЧАСТИН МОВИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ І ІТАЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Реферат. Дослідження являє собою комплексний аналіз наукової думки щодо визначення дефініції прислівника та виявлення його граматичних особливостей. Систематизовано основні підходи до аналізу лексико-граматичної категорії прислівника на матеріалі двох різносистемних мов: італійської та української.

Аналіз досліджень з історії становлення категорії прислівника здійснено на матеріалі праць як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів.

Проведена робота дозволила оцінити еволюцію наукової думки щодо ознак і функціонування лексико-граматичного класу прислівника в порівняльному контексті і виявити наукову перспективність вивчення цієї частини мови.

Ключові слова: прислівник, лексико-граматична категорія, незмінюваність, лексичне значення, морфологічна ознака, детермінант, обставина, адвербіалізація, ступінь порівняння, синтаксичний аспект.

Прислівник є важливою і рівноправною категорією в порівнянні з іншими частинами мови, що характеризується значним синтаксичним, текстовим і комунікативним потенціалом. Однак, незважаючи на ілюзорну прозорість дефініції «прислівник», можна впевнено стверджувати, що цей термін не набув об'єктивного і повного роз'яснення в сучасній лінгвістичній науці. Саме тому з метою уникнення дисбалансу, що склався в філологічних дослідженнях, виникла необхідність поглибленої систематизації наукових підходів до вивчення прислівників, визначення його статусу в системі частин мови і особливостей функціонування в різносистемних мовах, зокрема українській та італійській.

Слід підкреслити, що прислівник як лексико-граматична категорія був і є об'єктом наукових інтересів як для італійських, так і для українських мовознавців.

Метою роботи є цілісний аналіз досліджень з історії становлення прислівника як морфологічної категорії в граматичній системі української та італійської мов.

Задля реалізації мети планується вирішити низку конкретних завдань:

1. оперуючи науковими доробками українських та італійських лінгвістів, запропонувати дефініцію «прислівник»;
2. презентувати цілісну картину наукових поглядів і ідей щодо функціонування прислівника в межах лексико-граматичних класів слів.

Слушним є твердження Ф. І. Панкова про те, що сучасний прислівник є одним із складних граматичних класів, який має «сукупність різних морфологічних, синтаксичних і семантичних ознак» [9, с. 92-97].

Ця частина мови піддавалася осмисленому аналізу ще давньогрецькими і давньоримськими граматистами. За визначенням представника Александрійської школи Діонісія Фракійського, прислівник (з грецьк. «επιρρημα»; «επιρ» – на, при, «ρημα» – дієслово) – це слово, що стоїть при дієслові. Давньоримський вчений Прісціан також уважав функцію модифікації дієслова домінантним призначенням прислівника (з лат. «adverbium» – «при дієслові»). Однак слід підкреслити, що одвічно до класу дієслів включали і прикметники (тобто дієсловами іменувалися всі частини мови, які виконували предикативну функцію).

Етимологія терміна «прислівник» полягає у дослівному перекладі з грецької мови, тому що «слово» – це власне дієслово. Хоч вже у XVIII ст. лінгвісти помітили граматичну сполучуваність прислівників з іншими частинами мови, про що стверджував український мовознавець і славіст М. К. Грунський.

Автором праці з філології церковнослов'янської мови, яка суттєво вплинула на подальший розвиток української мови, де була запропонована семантична класифікація

прислівників, був український філолог і публіцист Мелетій Смотрицький [18]. Можна впевнено стверджувати, що ця наукова розробка стала фундаментом для подальшого наукового аналізу прислівників як окремого граматичного класу.

Український мовознавець О. П. Павловський, автор книги «Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малоросское наречие от чистого российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями» [8], серед основних ознак прислівника виокремив лише наявність ступенів порівняння. Інші особливості прислівника потрактовуються ним у руслі тогочасної лінгвістичної думки.

Дві інтерпретації терміна «прислівник», що протистоять одна одній, були висловлені російськими вченими М. В. Ломоносовим і А. О. Барсовим. Перший стверджував, що подібно до того, що іменник називає речі, дієслово – дії, прислівник «зображує» обставини. Класифікація прислівників, за М. В. Ломоносовим, базується на семантичному принципі (існує 16 розрядів). Незаперечною його заслугою було і те, «що він обґрунтував творення прислівників як процес застигання іменникових закінчень» [6, с. 236]. Іншу думку мав А. О. Барсов, який, обравши за основу синтаксичний план (а саме аспект сполучення) і формальну ознаку прислівника, виокремив 35 розрядів, номінуючи цей граматичний клас незмінюваною «частиною мови, яка, головним чином, належить до дієслова» [2, с. 148]. Поза сумнівом, обидві лінгвістичні теорії заслуговують схвальної оцінки.

Слід приділити увагу науковим розробкам українського освітнього і церковного діяча І. Могильницького, який висловив власну позицію щодо позначення прислівника. Він охарактеризував цей граматичний клас як невідмінювану частину мови, яка позначає обставину мовлення або дії, а також виділив 5 груп прислівників.

До середини ХІХ ст., базуючись на морфологічному принципі класифікації частин мови, вітчизняна граматики об'єднувала прислівник зі службовими частинами мови. Зокрема, Ф. Миклошич прагнув сформувати окрему категорію «часток», які б, в свою чергу, поділялися на «прислівники» і «сполучники». На думку науковця, «прийменники» є особливим типом прислівників. Слід відзначити, що, на думку Ф. І. Булаєва [3], до розряду прислівників необхідно включити частки і прийменники.

Проводячи паралель між еволюцією української та італійської морфології, треба підкреслити, що через історично-зумовлені політичні трансформації італійська держава пройшла буремний шлях свого тривалого розвитку, що залишило свій вплив на мові. Важливим чинником є те, що тривалий час була відсутня певна лінгвістична «єдність», що пояснюється наявністю великої кількості діалектів. Саме тому проаналізувати та систематизувати лінгвістичні доробки італійських мовознавців є досить важким завданням і справжнім викликом.

Автор «Нової популярної енциклопедії або загального словника з наук, філології, мистецтв, історії, географії і т. п.», що була видана до виникнення Італійського королівства у 1841 році, Джузеппе Помба зауважив, що прислівник позначає «спосіб або міру дії, яка виконується дієсловом або перетворює ознаку, яка виражається прикметником» [16, с. 1472]. Науковець підкреслив, що сам термін «прислівник» – «adverbium» є етимологічно неправильним, тому що кожна частина мови може приєднуватися до дієслова. Наводячи приклади з класичної літератури, автор продемонстрував, як прикметник може функціонувати в реченні в значенні прислівника. Джузеппе Помба вказав на те, які розряди прислівників існують в італійській мові і на те, як відбувається процес утворення прислівника від прикметника (за допомогою приєднання до прикметника суфікса *-mente*: *velocemente* – швидко, *diligentemente* – старанно, *dolcemente* – солодко).

У сер. ХХ ст. у граматиці виник синтаксичний підхід до вивчення прислівника, згідно з яким ця частина мови не має власної форми і виражає лише синтаксичне відношення. К. С. Аксаков зробив висновок про те, що прислівник не є частиною мови: «Частина мови те, що отримало в мові свою окрему форму, особливий відділ; прислівник своєї особливої форми не має. Він виражає відношення, він є вже синтаксичним явищем. Прислівником можуть бути різні частини мови, в різних відмінках уживані» [1, с. 402]. Подібна концепція видається досить радикальною і потребує, на наш погляд, додаткових доказів.

Найбільш ґрунтовне дослідження з італійської морфології зробив Джузеппе Парія [15]. У своїй «Граматиці італійської мови» він запропонував детальне дослідження прислівникових

розрядів із різноманітними прикладами і власними коментарями. Зокрема, були виокремлені такі розряди прислівників: прислівники місця (вказівні, наприклад: *qui – тут, lì – там*; відносні: *dove – де, donde – звідси*; прикметникові: *davanti – спереду, dietro – позаду, dentro – усередині, giù – унизу, lontano – далеко, intorno – довкола, incontro – назустріч*), темпоральні прислівники (які вказують на час, в який відбувається дія: *sempre – завжди, mai – ніколи, talvolta – іноді, spesso – часто, ora – зараз, oggi – сьогодні*; які вказують на тривалість дії: *troppo – забагато, lungamente – тривало*), кількісні прислівники (*molto – багато*), порівняльні прислівники (*come – як*), якісні прислівники (*bene – добре, male – погано*), заперечні (*no – ні*) і стверджувальні прислівники (*appunto – саме*).

Джованні Герардіні слухаю зазначає щодо пояснення терміна «прислівник», він уважав його незмінною частиною мови, що може приєднуватись до дієслова, прикметника, іншого прислівника, а також до деяких прийменників і прислівникових конструкцій «з метою додавання нових ідей або обставин до тих, які названі частини мови покликані позначати або для того, щоб збільшувати, зменшувати чи змінювати ті ж самі ідеї та обставини» [12, с. 226-231]. Автор був переконаний в тому, що прислівник дорівнює прийменнику в комбінації з «підпорядкованим терміном» (наприклад, «*prudentermente*» – «*обережно*» позначає «*con prudenza*» – «з обачністю»). Наводячи велику кількість прикладів, італійський мовознавець наочно продемонстрував, як відбувається процес адвербіалізації. Вчений підкреслив те, що він не погоджується зі своїми французькими колегами і, на відміну від них, не бачить чіткої різниці між прислівником і прислівниковим зворотом.

П. Ф. Фортунатов, взявши за основу морфологічний критерій аналізу прислівника, здійснив спробу побудування формальної класифікації частин мови. Він, зокрема, запропонував розподіл прислівників на 2 розряди: граматичні (які мали б форми словозміни і словотвору) і неграматичні.

Безумовно, значний внесок в історію вивчення граматики загалом і ознак прислівника зокрема зробив О. О. Потебня. У своїй праці «Із записок з російської граматики» він, номінувавши прислівник повнозначно-службовою частиною мови, підкреслив його основні функції: бути обставиною (в цьому твердженні був увиразнений синтаксичний аспект аналізу прислівника) і виражати ознаку ознаки. Науковець вказав на те, що «під обставиною, або прислівником, розуміємо ознаку (отже, повнозначну частину мови), яка пов'язується з іншою ознакою, даною, або такою, що виникає, і лише за її допомогою відноситься до предмета (суб'єкта, об'єкта), а сама по собі не має з ним ніякого зв'язку» [10, с. 124]. За походженням О. О. Потебня класифікував прислівники на 2 типи: відіменникові, які включають до своєї групи відзайменникові і ті, що були утворені від присудка. Концепція мовознавця знайшла своє, хоч і неоднорідне, обґрунтування в граматичних системах російського лінгвіста О. М. Пешковського і славіста-філолога О. О. Шахматова.

Заслуговують на увагу дослідження Леопольдо Родінò, автора двох граматики з орфографії, морфології і синтаксису італійської мови [17]. На його думку, основною функцією прислівника є вплив на прикметник, дієслово, дієприкметник або інший прислівник і передання різних обставин (часу, місця, якості або кількості). Лінгвіст систематизував прислівник за будовою і за змістом. Зокрема, згідно з останньою кваліфікацією, ним були виокремлені «абсолютні» прислівники, які впливають лише на одне слово, наприклад: *molto bello – дуже красивий* і «відносні» прислівники, які мають відношення до іншого прислівника (вираженого або домисленого), який, в свою чергу, може змінювати цілу фразу: *Studierò quando vorrai – Я буду вчитися, коли ти захочеш. Quando* (коли) впливає на *vorrai* (ти захочеш) і пов'язується з прислівником *allora* (тоді), який має на увазі [17].

Слушним є зауваження Джованні Парато щодо того, що «прислівник змінює дієслово або прикметник, до якого приєднується, збільшуючи, послаблюючи або руйнуючи його значення, чи позначає його за допомогою обставини місця, часу, способу і под.» [14, с. 114-124]. Його класифікація прислівника має не тільки теоретичне, але і практичне значення, тому що автор доповнив її яскравими прикладами з класичної літератури і корисними коментарями.

О. М. Пешковський, який спочатку вагався між вибором етимологічної і синтаксичної позиції щодо аналізу прислівника, зрештою вирішив підтвердити його належність до синтаксичної категорії. Лінгвіст підкреслив своє розуміння прислівника як виразника «ознаки ознак», який виражає ознаки того, що було висловлено в дієслові або прикметнику. Базуючись на принципі ототожнення лексико-граматичного класу з членом речення, тобто прислівника з

обставиною (що було запропоноване ще О. О. Потєбною), О. М. Пешковський виокремив первісні та співвідносно-вторинні прислівники.

О. О. Шахматов занотував, що прислівник не відповідає одній граматичній категорії, він займає проміжне місце між прикметником, тому що позначає ознаку, і службовими частинами мови через відсутність форм узгодження.

Намагаючись об'єднати всі існуючі на той час погляди і ідеї лінгвістів щодо функціонування прислівників, російський академік В. В. Виноградов запропонував власну позицію, за якою прислівники номінуються граматичною категорією слів, «що не відмінюються, не узгоджуються і прилягають до дієслова», іменника, прикметника або іншого прислівника, «категорії стану»; їх основна синтаксична функція – «якісне означення або обставинне відношення» [4, с. 273]. Ця теза, поза сумнівом, є справедливою.

Період з другої пол. XX – поч. XXI століття позначається плідними дослідженнями прислівника в морфологічному, словотвірному і синтаксичному аспектах. Зокрема, заслуговує уваги праця українських мовознавців М. А. Жовтобрюха і Б. М. Кулика «Курс сучасної української літературної мови», в якій була подана власна дефініція поняття «прислівник», за якою цей лексико-граматичний розряд був номінований «невідмінюваною частиною мови що виражає якісну або кількісну ознаку дії чи стану, ознаку ознаки (тобто ступінь або міру вияву іншої ознаки) і виступає в реченні в ролі обставини» [7]. Варто зауважити, що в науковій розробці українських граматистів були проаналізовані типові морфологічні ознаки прислівника, простежена тенденція утворення нових лексичних одиниць за традиційно існуючими моделями, а також був представлений принцип класифікації прислівників за семантико-синтаксичними ознаками. Зокрема, на думку українських науковців, прислівники мають поділятися на два розряди: означальні (вони демонструють якісні ознаки дії, спосіб їх вираження і кількісний вияв ознаки, наприклад: *погано відповів, йти пішки, досить цікава вистава*) і обставинні прислівники (вони позначають зовнішні обставини та мотиви і стимули дії, наприклад: *ввечері ми відвідали друзів, навмисне мовчав*) [7].

«Італійська граматика» сучасних італійських лінгвістів Мауріціо Дардано і П'єтро Тріфоне є вагомим джерелом вивчення італійської лінгвістики. Мовознавці підкреслили, що окреслити «межу категорії прислівника» дуже складно, адже до неї потрапили «форми різного походження і з різними функціями» [11]. Досить цікавим є розподіл прислівника за принципом «променю впливу», за допомогою якого можливо дослідити той елемент висловлення, на який посилається ця частина мови.

І. Р. Вихованець і К. Г. Городенська, на відміну від своїх попередників, у «Теоретичній морфології української мови» наголосили на периферійності прислівника, який не має власного специфічного лексичного значення; «він вживається для вираження ознаки іншої ознаки – динамічної дієслівної та статичної прикметникової» [5]. На думку українських філологів, ця частина мови має особливе синтаксичне функціонування: позицію детермінанта, який «поєднується з опорним реченням та з опорним дієсловом зв'язком прилягання» [5], а ознаки прислівника: незмінність і морфологічна безкатегорійність. І. Р. Вихованець запропонував замінити термін «прислівник» на «обставинник», оскільки відповідна частина мови передусім позначає різні обставини, за яких відбувається дія або явище.

У тлумачних словників «Де Мауро» [20] і «Треккані» [21] запропоновано стислу версію тлумачення терміна «прислівник», яка вказує на його основну функцію і на головну прислівникову ознаку – незмінюваність.

В. О. Горпинич у своїй праці «Морфологія української мови» підкреслив, що категоріальним значенням прислівника є саме «непроцесуальна ознака дії, ознака непроцесуальних ознак (якості), зрідка ознаки предмета» [6, с. 227-236]. Науковець виокремив морфологічні ознаки прислівника і дав власну оцінку лексико-граматичним розрядам цієї частини мови. Особливої уваги заслуговує той факт, що український мовознавець запропонував екскурс до історії дослідження прислівника як античними класиками філології, так і видатними сучасниками.

Безумовно, перспективними є праці сучасних італійських науковців, зокрема науковий доробок Алессі Астестьяно (стаття «Прислівники»), де авторка реалізувала вдалу спробу багатоаспектного дослідження граматичного класу прислівника [19]. Марія Кьяра Мацца запропонувала компаративний аналіз прислівника в італійській і китайській мовах, за

допомогою якого виявила морфологічні особливості цієї частини мови у порівняльному контексті [13].

Отже, можна впевнено стверджувати, що прислівникова проблематика не втратила своєї актуальності, що доводиться значною кількістю наукових досліджень як на матеріалі італійської, так і української мов. Однак сучасні граматики італійської мови мають здебільшого практичний характер, адже вони направлені на швидке вивчення мови. Саме тому аналіз прислівника з різних позицій та виявлення всіх його граматичних особливостей в різносистемних мовах є досить перспективною темою для наукового опрацювання.

Список використаної літератури

1. Аксаков К. Несколько слов о нашем правописании / К. Аксаков. – М.: К. С. Аксакова сочинения филологические, 1875. – 406 с.
2. Барсов А. Российская грамматика Антона Алексеевича Барсова / А. Барсов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 776 с.
3. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.
4. Виноградов В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1986. – Изд. 3. – 639 с.
5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
6. Горпинич В. Морфологія української мови: підруч. для студент. ВНЗ / В. Горпинич. – К.: Академія, 2004. – 337 с.
7. Жовтобрюх М. Курс сучасної української літературної мови: підруч. для філол. ф-ів пед. ін.-ів. / М. Жовтобрюх, Б. Кулик. – К.: Вища школа, 1972. – Ч. 1. – 402 с.
8. Павловский А. Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малоросское наречие от чистого русского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями / А. Павловский. – Санкт-Петербург: типография В. Плавильщикова, 1818. – 115 с.
9. Панков Ф. Функционально-коммуникативная грамматика русского наречия: дис. на соиск. уч. степ. док-ра филол. наук: 10.02.01 / Панков Федор Иванович. – М., 2009. – 844 с.
10. Потебня А. Из записок по русской грамматике / А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1968. – Т. 3. – 552 с.
11. Dardano M. Grammatica italiana con nozioni di linguistica / M. Dardano, P. Trifone. – Bologna: Zanichelli Editore S. p. A., 1995. – 825 p.
12. Gherardini G. Appendice alle grammatiche italiane dedicata agli studiosi giovanetti da Giovanni Gherardini / G. Gherardini. – Milano: Dalla stamperia di Paolo Andrea Molina, 1847. – 644 p.
13. Mazza M. C. L'Aggettivo e l'avverbio in italiano e in cinese: analisi contrastiva e proposte glottodidattiche / M. C. Mazza // Italiano LinguaDue. – Milano: Presso università degli studi di Milano, 2011.
14. Mottura C. Nuova grammatica della lingua italiana con brevi nozioni intorno ai principali generi di componimento da uso delle scuole / C. Mottura, G. Parato. – Roma: Presso G. B. Paravia e Comp. Tip. – Librai, 1872. – 162 p.
15. Paria G. Grammatica della lingua italiana di Giuseppe Paria / G. Paria. – Torino: Per Giacinto Marietti, 1844. – 398 p.
16. Pomba G. Nuova enciclopedia popolare ovvero Dizionario generale di scienze, lettere, arti, storia, geografia, ecc. ecc. / G. Pomba. – Torino: Stamperia Sociale degli artisti tipografi, 1841. – Т.1. – 1502 p.
17. Rodinò L. Grammatica novissima della lingua italiana di Leopoldo Rodinò / L. Rodinò. – Napoli: Presso Giuseppe Margheri editore, 1863. – 278 p.
18. Смотрицкий М. Грамматика славенскія правилное синтагма: Факсимільне видання 1619 року. – К.: Наукова думка, 1979. – 502 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm.htm>
19. Astesiano A. Gli avverbi / A. Astesiano // Quaderni del Laboratorio di linguistica a cura di I. Ricci e C. Bertini. – Pisa: Presso Scuola Normale Superiore, 2007. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://linguistica.sns.it/QLL/QLL07_08/Astesano.PDF

20. Il nuovo dizionario italiano De Mauro. – 2016. – Режим доступу до словника: <http://dizionario.internazionale.it/>. – Назва з екрану

21. Treccani la cultura italiana. Il vocabolario. – Режим доступу до словника: <http://www.treccani.it/vocabolario/>. – Назва з екрану.

Аннотация

Грачева А. В. Статус наречия в системе частей речи: основные подходы к анализу (на материале украинского и итальянского языков).

В данной статье анализируются и систематизируются научные подходы к определению дефиниции «наречие» и к выявлению основных особенностей этой лексико-грамматической категории в украинской и итальянской лингвистике. В частности, изучаются труды по филологии, посвященные теме становления наречной системы украинского и итальянского языков, а также принципов адвербиализации, морфологического, семантического и функционального потенциала наречия.

Ключевые слова: наречие, адвербиализация, лексико-грамматический класс, обстоятельство, “признак признака”, словоизменение.

Summary

Grachova A. V. The status of an adverb in the system of parts of speech: the main approaches to the analysis (on material of the Ukrainian and Italian language).

In this article there are analyzed and systematized scientific approaches to determination of a definition "adverb" and to revelation of the main features of this lexical and grammatical category in Italian and Ukrainian linguistics. In particular, there are studied the works on the philology devoted to a subject of formation of adverbial system in Ukrainian and Italian language, and also to the principles of adverbialization; to morphological, semantic and functional potential of an adverb.

Keywords: adverb, adverbialization, lexical and grammatical class, adverbial modifier, “sign of a sign”, word change.

УДК 821.161.2. 02 «19» (045)

Т. М. Грачева

Маріупольський державний університет

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО РЕНЕСАНСУ

Реферат. *Національний літературний процес початку ХХ ст. – складне, багатогранне, неоднозначне культурне явище, значення якого для подальшого розвитку української літератури неможна недооцінювати. Стрімкі зміни політичного, економічного, соціального контексту доби мотивувало динаміку розвитку літературного процесу. Літературна полеміка 1925-28 рр. стала логічним наслідком активних пошуків діячами мистецтва шляхів подальшого розвитку молоді національної літератури.*

У роботі основну увагу акцентовано на літературно-критичній діяльності найбільш вагомих учасників дискусії, серед яких – М. Хвильовий, М. Зеров, С. Пилипенко.

Коло питань, що стали предметом палкої полеміки і мали принципове значення, - визначення вектора руху національної літератури, можливість її орієнтації на Європу; ставлення до теорії «масовізму», визначення домінуючих якісних характеристик творця художніх творів, пошук напрямків підвищення якості письменницької продукції, рівня майстерності діячів мистецтва. Важливо при цьому враховувати ідеологічну платформу, що суттєво коригувала хід літературної дискусії.

У статті основний акцент зроблено на ідейно-естетичних зіткненнях керівника селянських письменників «Плуг» С. Пилипенка, полеміста М. Хвильового та теоретика «неокласиків» М. Зерова, сутність яких повно ілюструє тодішня періодична преса.

Таким чином, у роботі виділено принципові протиріччя авторських концепцій щодо важливих питань культурного розвитку національної літератури.